

РЕЦЕНЗИЯ
от проф. дфн Цветан Теофанов,
преподавател в Софийския университет “Св. Климент Охридски”,
по конкурс за ДОЦЕНТ по религия и теология (история на религиите),
ДВ, бр. 80/ 14. 10. 2011 г.,
с единствен кандидат гл. ас. д-р КЛАРА АСЕНОВА СТАМАТОВА

Гл. ас. д-р Клара Стаматова е завършила през 1995 г. специалност „Теология” в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. От 2000 г. до 2003 г. тя е редовна докторантка по История на религиите в същия факултет. През 2004 г. защитава докторска дисертация на тема *Положението на мюсюлманката като съвременно предизвикателство пред исляма* с научен ръководител проф. д-р Николай Маджуров. От 2004 г. до днес д-р Клара Стаматова е главен асистент в Катедрата по систематическо и практическо богословие при Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Поверени са ѝ лекционни курсове и упражнения по История на религиите, Нехристиянски религиозни учения, Въведение в богословието, Образът на Иисус Христос в исляма, Статусът на жената в християнството и др. Участвала е в научни конференции у нас и в чужбина, както и в реализирането на научни проекти.

В конкурса за доцент д-р Клара Стаматова се представя с една монография, една студия, един учебник и десет статии. Както в тези трудове, така и в цялостната ѝ академична дейност доминира интересът към исляма и критичният анализ на доктрината му с оглед на нейните допирни точки и разминавания с християнството. Без да премълчава своите убеждения и несъгласия с кораничните догми, д-р Стаматова полага усилия да вникне в аргументите на опонента и да ги оцени през призмата на православното богословие. Тя е една от малцината български християнски теолози, които са се посветили на изучаването на исляма и работят върху свързани с него компаративни изследвания.

За разлика от стандартния тип съвременни мюсюлмански интелектуалци, които най-често се стараят да загладят и смекчат противоборството между християнството и исляма, д-р Стаматова изхожда от съзнанието за непреодолимостта на бариерата между двете религии по основополагащи догми. Оказва се, че това не е пречка за взаимното приемане и уважение. С балансиращото си присъствие в публичното

пространство и с умерените си мнения по деликатни въпроси, които засягат паралела между християнската и ислямската доктрина, модернизиранието на консервативните мюсюлмански възгледи и традиции и мястото на исляма сред авраамичните религии в съвременния свят, Клара Стаматова допринася за поддържане на диалога, разбирателството и мирното съжителство между конфесионалните общности у нас. Монографията *Ислямската представа за Исус Христос* е мащабен по своя замисъл и аргументиран полемичен научен труд. Извършена е значителна изследователска работа, която свидетелства за безспорната компетентност и ерудиция на д-р Клара Стаматова в сферата на общото религиознание и на християнската теория. Очертана е панорама на исляма, на неговата история, доктрина и догматика, което позволява кораничният постулат за Иса Месията да се осветли в широкия му контекст. На проблема за Исус Христос в Корана са посветени редица публикации на западни езици, а и на български преди няколко години се появи едноименна книга на християнския богослов Радко Попов (2008). Този автор реално използва огромен изворов материал и въпреки че изложението му компилира главно цитати и изобилства от кавички, в него откриваме сполучлив и увлекателен опит за обхващане и изчерпване на темата. Ако сравним монографията на д-р Клара Стаматова с труда на Радко Попов, ще установим, че тя е доста по-аналитична, но и по-рехава и разпиляна като структура, с по-сложен замисъл, но и по-претенциозна като стремеж към научност и генерализиране на изводите, по-задълбочена, но и по-капсулирана като четиво. Не се съмнявам, че книгата на д-р Стаматова притежава безспорни достойнства и приноси в сферата на родното религиознание. В тези граници трябва да се търси и стойността на усилията, които авторката полага за навлизане в дебрите на исляма. Тя е твърде уязвима пред строгостта или снизходителността на специалистите в тясната научна област, но резултатите от труда ѝ заслужават положителна оценка и напълно отговарят на високите изисквания за заемане на длъжността доцент. Д-р Клара Стаматова се ориентира в арабо-ислямския материал, въпреки че понякога се предоверява и се подвежда от абсолютизирани, погрешни и изопачени преводи, тълкувания на факти и заключения на специалисти и неспециалисти, които на отделни места я тласкат към неточни, но категорични изводи.

Несигурност издава цитирането на повече или по-малко авторитетни мнения дори по безспорни въпроси като например това на Велин Белев за Нощта на могъществото (*лайлат ал-кадр*) и за нейната датировка (с. 82–83), която е установена от векове и е безсмислено да се доказва. Покрай Велин Белев в изложението неуместно се включва и изучаваният от него мистик Ибн Араби, който ни отправя в съвсем друга посока, сякаш за да опровергае абсолютната власт на ислямската догматика и схематичната представа за мюсюлманин (вж. с. 61).

Доколкото не борави с арабските оригинали, д-р Стаматова разполага с ограничени възможности за теоретизиране върху ислямските първоизвори, затова пък компетентността ѝ на християнски богослов спомага за по-цялостното обхващане на темата. Според мен тук се крие най-важният ѝ приносен потенциал: задълбоченият и критичен православен прочит и анализ на кораничните постулати.

Разглежданата монография на Клара Стаматова се концентрира около три проблемни ядра, обособени в глави, първите две от които съставят очерк за исляма в опит да се обобщи неговата история и доктрина. В третия дял от труда се разглежда кораничният образ на Исус Христос.

Въвеждащата първа глава се спира на историческите условия при зараждането на исляма, а също и на прехода от езичество към монотеизъм. Включен е и кратък обзор на кораничната и хадисната традиция и някои произтичащи от нея норми и догми. В старанието ѝ да синтезира с по няколко изречения непосилен за всеки изследовател корпус от информация д-р Клара Стаматова стига до неизбежния в случая схематизъм и на места повърхностен поглед, сведен до уикипедична фактология. Без съмнение дискутирането на съществени за монографията научни проблеми с позоваване почти само на български арабисти или на вече остарели западни ориенталистични изследвания лишава авторката от сериозна теоретична платформа и я обрича на лутане из лабиринтите на ислямознанието.

Въпреки че обемът и замисълът на труда не позволяват да се навлиза в същината и аргументацията на научната полемика, д-р Клара Стаматова не се поколебава да формулира категорични мнения по спорни въпроси от рода на: „Аллах не е познат на езичниците не само преди първото откровение на Мохамед през 610 г., но и десетилетие след първото откровение на Мохамед“ (с. 34). Или твърде хипотетичното,

но почти дословно повторено на две места заключение: „Предислямският етос се прокламира в съпоставянето на бога и човека, което обезсмисля наличието на върховно отвъдно божество, за каквото се говори в Корана Твърденията за съществуването на езически пантеон начело с Аллах са последица от идеологическо въздействие, извършено един век след смъртта на Мохаммед” (с. 63, с. 13). Впрочем целият труд изобилства от повторения, които създават впечатлението за небрежна редакция на доста механично събран материал в насипно състояние.

Напълно погрешно е заключението, че езическата арабска поезия е „един от основните източници за изучаване на религиозната обстановка в доислямска Арабия” (с. 63).

Поезията служи за тълкуване на Корана, но бегло отразява религиозните вярвания на арабите, поради което западни ориенталисти начело с британския ислямовед Дейвид Марголиус отхвърлят нейната автентичност, оттук – и догмата за откровенията на Мухаммед като неизменно Божие слово.

Ненужен и неуместен в подобен тип доктринален анализ на исляма е актуалният ракурс: „Днес разнообразието в Дома на исляма е огромно и макар то да предполага различно осмисляне и практикуване на религията, относителната хомогенност на доктрината ѝ се запазва” (отново дословно повторение, с. 62, с. 64). Тук, а и на други места в монографията хронологичната рамка на изследването се разтяга до наши дни и се навлиза в проблематика, която отклонява вниманието от „класическия” догматичен ислям към трансформиращата го за своите цели идеология и политика.

Както са интерпретирани в монографията, не само по причина на ограниченото място, представата за Аллах, терминът ширк, концептът за съдбата дахр, ислямският култ и джахилийските му архетипи наред с редица други само набелязани и бегло споменати въпроси препредават изводи на тесен кръг от изследователи, не блестят с особена теоретична стойност и вероятно в немалка степен остават енигма за неспециалиста.

Втора глава от монографията – *Коранични основания и доктринални аргументи за отхвърляне личността на Богочовека* – всъщност продължава и разгръща очерка за исляма, започнат в първа глава. Авторката на труда обсъжда три главни коранични постулата: за чудото на пророчеството и на Корана като доказателство за божествения им произход, за природата на Аллах и за съдбата и мисията на човека. Вярно представени като цяло, и тези догми в интерпретацията на Клара Стаматова пораждат

редица критични бележки и се нуждаят от допълнителни уточнения, когато засягат конкретни факти и термини или пък генерални обобщения. Доста повърхностно и неточно е изложението за мутазилизма („греховно въвеждане на езически заблуждения в Мохамедовата вяра”, с. 86–87), който за определен период от време се налага като официална идеология на Абасидския халифат и като строг пазител на ислямския морал. Тълкуването на формулирания през ранноислямската или вероятно Омаядската епоха важен термин *муруа* като „бедуински кодекс на честта” също изисква уточнението, че това е по-скоро набор от нравствени добродетели, които се ценят в обществото, но не и строг закон.

Без да се впускам в подробности, само в качеството им на пример ще спомена, че на сведенията за първото откровение на Мухаммад се придава неоправдана тежест, за да се илюстрира или отхвърли митът за чудотворството на Пророка (с. 75). Това съобщение е стигнало до нас в различни версии и не се приема безусловно дори от мюсюлманските учени. Ибн Хаджар ал-Аскалани например смята, че известието за състоянието на Мухаммад, предадено чрез аз-Зухри и Уруа ибн аз-Зубайр (цитирано от Стаматова на с. 75), не се основава на думите на Пророка или на Аиша, нито дори на нейния племенник Уруа, а е коментар, добавен от самия аз-Зухри по начин, който създава впечатлението, че е част от оригиналния текст. Наред с това, както посочва Мухаммад Насир ад-Дин ал-Албани, цитираното съобщение принадлежи към категорията редки (*шаз*) хадиси, т.е. такива с единичен, непотвърден от други извори свод от разказвачи. Хадисологията е сложна и изключително разработена наука, която очевидно остава в периферията на разглежданото изследване. Въобще цялата ислямска проблематика, до която авторката на монографията се докосва, изисква повече задълбоченост и отчитане не само на закостенелите религиозни догми („без *защо?*”), но и на присъщия на ислямската мисъл рационализъм и плуралистичен дебат.

Най-приносният дял от монографията на д-р Клара Стаматова трябва да се търси в трета глава – *Иисус Христос и ислямът – доктринални различия в съпоставителен план и критичен анализ*. Главата е структурирана около четири теми: ислямът и другите две авраамични религии, образът на Иисус Христос в Корана, „фокусът на разделението – личността на Иисус Христос” (с. 165) и „Христовата смърт на кръста – победа на страдащата любов” (с. 168). Д-р Стаматова разгръща тезите за „юдейската

закваска” на исляма, неговия „първоначален юдейски духовен избор и нагласа” (с. 153), връзката му с християнските ереси и повлияването му от тях, пълното разминаване между исляма и християнството по отношение на Иисус Христос. Тези проблеми не само концептуализират дълбоките различия между двете религии, но в тях наред със солидната аргументация се влага апологетичен патос. Не е странно, че и гениални ислямски личности като ал-Джахиз и ал-Газали, които трудно могат да бъдат сложени под общия знаменател на праволинейните догматици, също се впускат в ожесточена полемика с другояците. На свой ред и Клара Стаматова представя по особено убедителен начин православната гледна точка. Трета глава е логичен и зрял завършек на монографията, който фокусира и откроява нейните достойнства на фона на неизбежните слабости.

Другият основен труд, с който д-р Клара Стаматова участва в конкурса за доцент, е студията „*Етиката*” на Мохамед. Това академично изследване прави впечатление с по-избистрената си концептуалност, стегната структура, целенасоченост и логичност. То е съставено от девет части, всяка от които дискутира в съпоставителен аспект с християнството същността на исляма, ролята на Мохаммед, „главната характеристика на ислямската общност – стремежът към сплотеност и солидарност” (с. 218), праведността, добродетелта и греха, оценката на човешките действия, етиката на семейните отношения, представата за отвъдния живот, толерантността. „*Етиката*” на Мохамед (2008), която по година на издаване предхожда *Ислямската представа за Иисус Христос* (2011), позволява да сравним двата труда и да установим сходния начин, по който авторката ситуира темата в широкия ѝ контекст и я интерпретира през призмата на православието. Констатираме също степента на задълбочаване в ислямския материал и усложняване на дискурса. Ако към тези изследвания добавим и раздела за исляма от учебника *Ако любов нямам* (2006, с. 90–150), който е най-ранен по хронология и се различава от тях по анализа на процеси и събития от по-ново време, ще получим доста пълна и аналитична картина на исляма и неговото развитие през вековете.

От представените за участие в конкурса тринайсет статии на д-р Клара Стаматова се чувствам компетентен да оценя четири: *Суфизмът – мистичната духовност в исляма* (2004), *Модернизирание на исляма или ислямизиране на модерността* (2005),

Публичността – място на среща на християнството и исляма в България (2010) и *The Dialog Christianity – Islam in Bulgaria: Attempt for Analysis Based on the Model of Geert Hofstede* (2010). Тези трудове потвърждават цялостното положително впечатление от работата на авторката, която отговаря на изискванията за заемане на длъжността доцент по 2.4 Религия и теология (История на религиите). Като изхождам от пълната си убеденост в научноизследователските и преподавателските качества на гл.ас. д-р КЛАРА АСЕНОВА СТАМАТОВА, препоръчвам тя да бъде избрана на длъжността ДОЦЕНТ .

16 февруари 2012 г.

София

Проф. д-р Цветан Теофанов